

Η Πρωτοχρονιά από τον κοσμικό στον ιερό χρόνο

Οικουμενικό Πατριαρχείο / Μητροπόλεις Οικουμενικού Θρόνου

• Του Σεβ. Μητροπολίτου Σουηδίας κ. Κλεόπα

Η Πρωτοχρονιά, ως χρονικό ορόσημο και πολιτισμικό σύμβολο, αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την ιστορία των θρησκειών και την πολιτισμική ανθρωπολογία και συνιστά ένα προνομιακό πεδίο μελέτης για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι κοινωνίες νοηματοδοτούν τον χρόνο.

Επομένως, η αρχή του έτους δεν είναι απλώς μια ημερολογιακή σύμβαση, αλλά ένα βαθιά νοηματοδοτημένο γεγονός, μέσω του οποίου οι κοινωνίες επιχειρούν να οργανώσουν τον χρόνο, να ερμηνεύσουν τον κόσμο και να τοποθετήσουν τον άνθρωπο μέσα σ' αυτόν.

Ας επιχειρήσουμε μια σύντομη συγκριτική προσέγγιση, ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο οι αρχαίοι Έλληνες αντιλαμβάνονταν και τιμούσαν την έναρξη του έτους και στον τρόπο με τον οποίο οι χριστιανοί, διαχρονικά, και ιδίως κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, γιόρταζαν την Πρωτοχρονιά.

Στην αρχαία Ελλάδα δεν υπήρχε ενιαία Πρωτοχρονιά. Κάθε πόλη-κράτος όριζε την αρχή του έτους με βάση το δικό της ημερολόγιο, το οποίο συνδεόταν άμεσα με φυσικά και κοσμικά φαινόμενα, όπως οι φάσεις της Σελήνης ή οι εποχικές αλλαγές.

Όπως μαρτυρεί ο Πλούταρχος (Περί Ίσιδος και Οσίριδος), ο χρόνος για τους αρχαίους Έλληνες είχε κυρίως κυκλικό χαρακτήρα, αντανακλώντας την διαρκή επανάληψη των φυσικών κύκλων.

Στην Αθήνα, για παράδειγμα, το νέο έτος άρχιζε μετά το θερινό ηλιοστάσιο, με τον μήνα Εκατομβαιώνα.

Ο εορτασμός της Πρωτοχρονιάς στους αρχαίους Έλληνες είχε κυρίως θρησκευτικό και κοσμολογικό χαρακτήρα. Περιλάμβανε θυσίες στους θεούς, τελετουργίες εξαγνισμού και εορτές αφιερωμένες σε θεότητες που συνδέονταν με την αναγέννηση, την βλάστηση και τον κύκλο της ζωής.

Ιδιαίτερη θέση κατείχαν οι Διονυσιακές εορτές, καθώς ο Διόνυσος ενσάρκωνε την έννοια της αναγέννησης, της ζωτικής ενέργειας και της υπέρβασης του παλαιού μέσω του νέου.

Ιδιαίτερα διαδεδομένα ήταν τα έθιμα αποτροπαϊκού χαρακτήρα, όπως η απομάκρυνση του «παλαιού μιάσματος» και η συμβολική ανανέωση της οικίας και της πόλης.

Το έθιμο της καλής αρχής (άγαθὴ ἀρχή) είχε ιδιαίτερη σημασία: οι πρώτες πράξεις του έτους θεωρούνταν προγνωστικές για την έκβασή του, αντίληψη που επιβιώνει έως σήμερα στην λαϊκή παράδοση.

Η αλλαγή του έτους δεν είχε τόσο προσωπικό ή συναισθηματικό χαρακτήρα, όσο συλλογικό: στόχος ήταν η εξασφάλιση της εύνοιας των θεών για την πόλη και την σοδειά, η αρμονία με την φύση και η συνέχιση της κοσμικής τάξης.

Η αλλαγή του έτους συνιστούσε μια πράξη επαναβεβαίωσης της σχέσης ανθρώπου, πόλης και σύμπαντος.

Με την επικράτηση του χριστιανισμού, η έννοια του χρόνου υφίσταται ριζικό μετασχηματισμό και η Πρωτοχρονιά αποκτά θεολογικό και πνευματικό νόημα. Ο χρόνος παύει να είναι κυκλικός και αποκτά γραμμική και σωτηριολογική διάσταση,

με αφετηρία την Δημιουργία και κατάληξη την Δευτέρα Παρουσία.

Ο άνθρωπος δεν κινείται πλέον σε έναν αέναο φυσικό κύκλο, αλλά σε μια ιστορία σωτηρίας, η οποία έχει αρχή, κορύφωση και τέλος.

Η 1η Ιανουαρίου καθιερώνεται ως ημέρα αφιερωμένη στην Περιτομή του Χριστού και στην μνήμη του Μεγάλου Βασιλείου.

Κατά την διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η Πρωτοχρονιά εντάσσεται πλήρως στο εκκλησιαστικό και διοικητικό πλαίσιο του κράτους. Παρότι το επίσημο Βυζαντινό έτος ξεκινούσε την 1η Σεπτεμβρίου, ημερομηνία που συνέπιπτε με την αρχή της Ινδίκτου, η 1η Ιανουαρίου διατηρούσε ιδιαίτερη σημασία ως θρησκευτική εορτή.

Οι εορτασμοί περιελάμβαναν την τέλεση της Θείας Λειτουργίας, προσευχή, εγκράτεια και ευχές για πνευματική πρόοδο.

Ο Μέγας Αθανάσιος, αναφερόμενος στην Θεία Οικονομία, υπογραμμίζει ότι η ανανέωση δεν συντελείται στον χρόνο καθαυτό, αλλά «έν Χριστῷ», ο οποίος καθαγιάζει κάθε ανθρώπινη χρονικότητα.

Αυτή η θεολογική θέση επηρεάζει άμεσα τον τρόπο με τον οποίο οι Βυζαντινοί βιώνουν την Πρωτοχρονιά, όχι με θορυβώδεις εκδηλώσεις, αλλά με λειτουργική σοβαρότητα, προσευχή και ελεημοσύνη.

Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, σε ομιλία του για την αρχή του έτους, αποδοκιμάζει τις κοσμικές αντιλήψεις περί «καλής τύχης» και τονίζει την ηθική ευθύνη του ανθρώπου: «Οὐχ ὁ καιρὸς ποιεῖ τὰς πράξεις ἀγαθὰς, ἀλλ' ἡ προαίρεσις· καὶ οὐ τὸ ἔτος ἀγαθὸν ἢ πονηρόν, ἀλλ' ἡ ψυχὴ τοῦ πράττοντος.» (Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑνιαυτοῦ, PG 56, 154)

Το χωρίο αυτό αποδομεί την μαγική πρόσληψη της Πρωτοχρονιάς και την επανατοποθετεί ως ευκαιρία ηθικής και πνευματικής ανακαίνισης.

Ο Μέγας Βασίλειος συνδέει τον χρόνο με την άσκηση της αρετής: «Χρόνος ἐστὶν ὁ δοθεὶς ἡμῖν πρὸς μετάνοιαν· καὶ ἕκαστος ἐν αὐτῷ θησαυρίζει ἢ σωτηρίαν ἢ κρίσιν.» (Ηθικά, PG 31, 736) Το χωρίο αυτό προσδίδει στον νέο χρόνο σωτηριολογικό χαρακτήρα.

Είναι αξιοσημείωτο ότι, παρόλο που ο χριστιανισμός διαφοροποιείται ριζικά από την αρχαία ελληνική θρησκεία, ορισμένα στοιχεία πολιτισμικής συνέχειας επιβιώνουν. Η ανάγκη για ευλογία του νέου έτους, οι ευχές για υγεία και ευφορία, καθώς και ο συμβολισμός της ανανέωσης παραμένουν παρόντα, αν και

επανανοηματοδοτούνται μέσα στο χριστιανικό πλαίσιο.

Παράλληλα, διαμορφώνονται έθιμα που γεφυρώνουν την θεολογική διδασκαλία με την λαϊκή ευσέβεια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το έθιμο της βασιλόπιτας, το οποίο συνδέεται συμβολικά με την φιλανθρωπική δράση του Μεγάλου Βασιλείου.

Το έθιμο αυτό λειτουργεί ως υλική έκφραση της ευλογίας του νέου έτους, ενσωματώνοντας την έννοια της Θείας Πρόνοιας στην καθημερινή ζωή.

Η ιστορική πορεία της Πρωτοχρονιάς, από την αρχαία ελληνική θρησκεία έως τον χριστιανισμό, αποκαλύπτει μια εντυπωσιακή συνέχεια μέσα από την μεταμόρφωση.

Από την διατήρηση της κοσμικής ισορροπίας και συλλογικής ευημερίας, περνάμε στην σωτηριολογική προοπτική, από τον κύκλο της φύσης στην γραμμική πορεία προς πνευματική αναγέννηση και θέωση.

Παρά τις διαφορές, η Πρωτοχρονιά παραμένει ένα προνομιακό σημείο συνάντησης ιστορίας, θεολογίας και ανθρώπινης εμπειρίας και ένα θρησκευτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό όριο: από τον κυκλικό κόσμο της αρχαιότητας στην σωτηριολογική ιστορία του χριστιανισμού.